

De schelpencollectie van het NMR: werk in uitvoering

FRANS J.A. SLIEKER & JOOP TRAUSEL *

EEN LADE MET SCHELLEN
UIT DE FAMILIE
PECTINIDAE NA DE
'GROTE SCHOONMAAK'.
[FOTO: KEES MOELIKER]

Misschien kent u de titel van het boekje van Bob Entrop dat in 1959 voor het eerst werd uitgegeven door Uitgeverij Thieme: 'Schelpen vinden en herkennen'. Schelpen vinden en herkennen is iets dat collectiebeheerders Joop Trausel en Frans Slieker het afgelopen jaar hebben gedaan. Niet op het strand, maar in onze eigen museumcollectie. Een bijzondere collectie overigens, zowel vanuit natuurhistorisch als historisch perspectief een weerspiegeling van het werk van gedreven verzamelaars en conservatoren. Tot voor kort was dit deel van de museumcollectie nog vrijwel onontgonnen: nauwelijks ontsloten en lastig raadpleegbaar. Het duo Trausel en Slieker wilde daar verandering in aanbrengen. Dit artikel schetst een 'tussenstand' van de bewerking van de collectie malacologie, met een kort historisch overzicht, wat cijfers op een rij en de voortgang van de werkzaamheden. Van de naar schatting 45.000 monsters mollusken zijn nu 25.000 monsters opgenomen in de collectie-database en zodoende ontsloten.

Geschiedenis

In maart 1928 overleed Gerrit van Roon, mede-oprichter van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam en verwoed verzamelaar van kevers en schelpen. Zijn weduwe schonk ons vervolgens zijn omvangrijke verzameling schelpen. Daarmee werd de aanzet gegeven tot de malacologische collectie van het NMR. Het is nog niet helemaal duidelijk uit hoeveel monsters de schenking toen bestond. Pas als al het materiaal een plekje in de database heeft gevonden, zal uiteindelijk blijken hoe groot de schenking van Van Roon was, of beter: wat er na bijna 80 jaar van overgebleven is.

Halverwege de 19^e eeuw ontving de Rotterdamsche Diergaarde een collectie van 8000 schelpen uit Nederlands-Indië, bijeengebracht door een aantal Rotterdammers en vervolgens gedetermineerd door de bekende malacoloog Mattheus Marinus Schepman (1847-1919). Toen in 1939 de Vereniging Rotterdamsche Diergaarde geliquideerd werd, kwam de collectie via de Stichting Bevordering van Volkskracht in het Natuurhistorisch

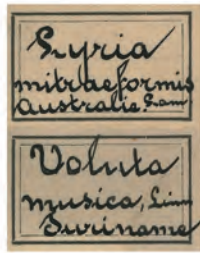
Museum Rotterdam terecht. In de twee stockboeken van de afdeling malacologie komen we bij vele monsters de afkortingen GR en RD tegen: de allereerste collecties van het NMR: de schenking van Gerrit van Roon en de erfenis van de Vereniging Rotterdamsche Diergaarde.

Later volgden meer schenkingen en aankopen. A.W. Janssen, collectie-assistent in het museum van 1960 tot 1969, schonk in 1956 een collectie recente en fossiele mariene schelpen uit Nederland en later in 1969 een collectie Nederlandse land- en zoetwatermollusken. Arie Janssen heeft in deze periode ook de collectie Miocene mollusken van het NMR bewerkt en van zijn hand verscheen in 1984 het boek 'Mollusken uit het Mioceen van Winterswijk-Miste' (KNNV bibliotheek, uitgave 36). In 1961 kocht het museum de collectie van A. Slabber aan. Deze Vlaardingse verzamelaar bezat een fraaie collectie Nederlandse mollusken welke een mooie aanvulling vormde op het reeds aanwezige schelpenmateriaal. In 1993 beschreef Hoeksema in het tijdschrift Basteria een nieuwe soort: de dwergneut *Phaseolus gilonardi*.

* [de auteurs zijn collectiebeheerders van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam; e-mail curators@nmr.nl]

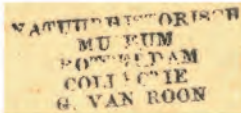
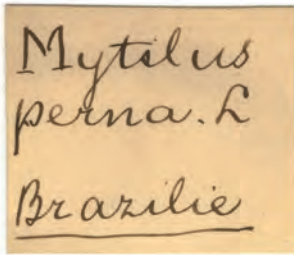
1

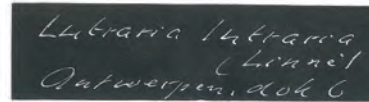
2

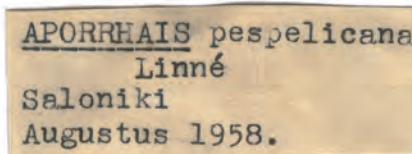
3

4

5

6

1 EN 2. HANDGESCHREVEN ETIKETTEN UIT DE VOORMALIGE COLLECTIE VAN DE ROTTERDAMSE DIERGAARDE.

3 EN 4. HANDGESCHREVEN ETIKETTEN UIT DE COLLECTIE VAN GERRIT VAN ROON MET LATER AANGEBRACHT STEMPEL OP DE ACHTERZIJDE.

5. HANDGESCHREVEN ETIKET UIT DE COLLECTIE VAN W.F.A. GUILONARD.

6. ETIKET (SCHRIJFMACHINE) UIT DE COLLECTIE VAN N.P.W. BALKE. GENUSNAAM ONDERSTREEPT IN HOOFDLETTERS.

De soort is genoemd naar Mr. W.F.A. Guilonard die een uitgebreide collectie kleine mollusken van Ouddorp opbouwde en die Hoeksema op deze onbekende schelp opmerkzaam maakte. In het jaar 1970 werd door toenmalig conservator Willem Backhuys de collectie Guilonard aangekocht, met veel materiaal uit het Plio-/Pleistocen van Nederland en België. Guilonard was een omnivoor in zijn verzamelwoede en in zijn huis bevonden zich naast de schelpencollectie lange rijen mammoetbeenderen en schedels van fossiele dieren. Verder waren er dat jaar nog de schenking van de schelpenverzameling van mejuffrouw E. Zellenrath, alsmede een schenking van 500 monsters landslakken van Hawaï van B. van der Most (1904-1980) uit Schiedam.

Twee andere belangrijke schenkingen in deze periode mogen zeer zeker niet onvermeld blijven: de collecties van wijlen N.P.W. Balke (1896-1985) en F.J. Janssen (1942-1970). De collectie van Balke bestond hoofdzakelijk uit materiaal van het Nederlandse strand, Bretagne en de Middellandse Zee. Ook de fossiele schelpen uit Den Briel en Antwerpen waren rijkelijk vertegenwoordigd. De verzameling werd uiteindelijk door zijn dochter aan ons museum geschonken. Ook de collectie van Frans Janssen bestond voornamelijk uit materiaal afkomstig van bovengenoemde vindplaatsen.

In mei 1987 werd het diorama gebouwd in Diergaarde

Blijdorp, waar het museum destijds was gehuisvest, getroffen door brand. De collectie malacologie liep roetschade op (die er werd afgepoetst), maar bleef verder gespaard. Toch vonden we, 20 jaar na dato, nog enkele stille getuigen van deze dramatische gebeurtenis: een drietal buisjes met verkoolde inhoud.

Na 1988

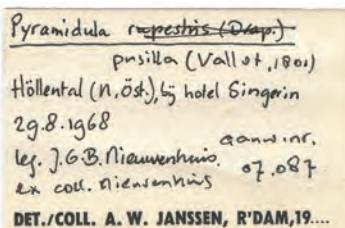
Na de verhuizing van het museum naar Villa Dijkzigt, in 1988, kwam er nog een aantal belangrijke collecties in ons bezit:

In 1995 schonk W.J.H. (Jelle) Onverwagt uit Egmond aan Zee zijn verzameling Bivalvia (twee kleppigen). Deze prachtige collectie bevat zo'n 4000 monsters afkomstig uit alle werelddelen.

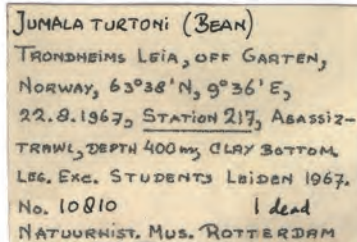
P.H.F. (Peter) Bor schonk zijn fossiele mollusken in 1996. Het overige deel van zijn schelpencollectie kwam in 1998 in het bezit van het Natuurhistorisch Museum. Deze collectie wordt momenteel ontsloten en bestaat uit vele honderden monsters zeeschelpen en landslakken, onder meer verzameld langs de Nederlandse en Belgische kust, Bretagne en Finland. In dat zelfde jaar schonk J.J. Vermeulen ruim 1100 monsters, perfect opgeborgen en gedocumenteerde fossiele schelpen uit het Eoceen en Oligoceen van Europa, afkomstig van vindplaatsen als Baron, Boisgeloup en Cuise.

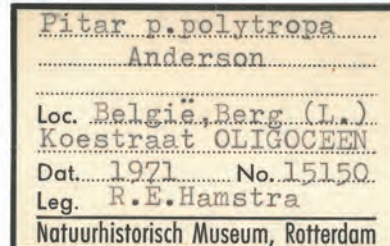
BRANDSCHADE UIT 1987. [FOTO: FRANS SLIEKER]

7

8

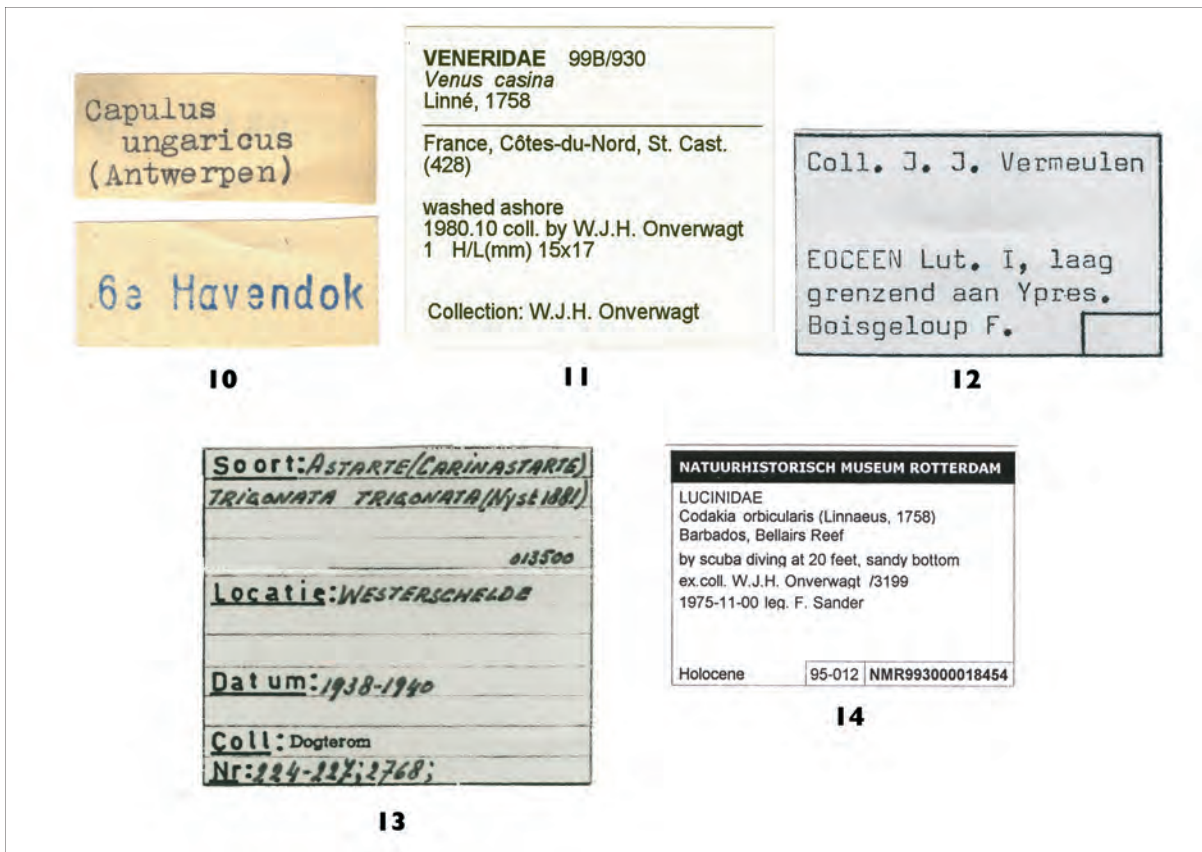

9

7. ETIKET UIT DE COLLECTIE VAN A.W. JANSSEN.

8. GESTENCILD ETIKET VOOR SCANDINAVISCH MATERIAAL, VERZAMELD DOOR LEIDSE STUDENTEN IN 1967.

9. GETYPT NMR COLLECTIEKAARTJE, VOORGANGER VAN DE UITDRAAI UIT CB 2.0 (14).

10. LABEL UIT DE COLLECTIE VAN E.J. JANSSEN MET VINDPLAATSSTEMPEL OP DE ACHTERZIJDE.
11. GEPRINT ETIKET UIT DE COLLECTIE VAN W.J.H. ONVERWAGT.
12. GESTENCILD ETIKET UIT DE COLLECTIE VAN J.J. VERMEULEN.
13. HANDGESCHREVEN LABEL UIT DE COLLECTIE VAN A.J. DOGTEROM.
14. GEPRINT ETIKET UIT DE CB 2.0 COLLECTIEDATABASE (2007).

In 2004 overleed oud-bestuurslid van de Vereniging NMR, A.J. (Dolf) Karels (1925-2004). Zijn collectie werd door zijn weduwe in datzelfde jaar aan het museum geschonken. Dolf was een ervaren duiker en dat zien we ook in zijn collectie: materiaal van dieper water, waar in de regel niet zo gemakkelijk aan te komen valt. Malta had zijn speciale belangstelling: van de 4200 monsters in zijn verzameling zijn er zo'n 1400 afkomstig van Malta en Gozo.

Twee schenkingen in 2007 sluiten voorlopig de rij: de collecties van wijlen A.J. (Arie) Dogterom (1923-2002) en P. (Piet) Schuijf (1898-1985). Zowel de collectie van Dogterom (circa 2000 monsters) als die van Schuijf (circa 1000 monsters) bevatten voornamelijk Plio-/Pleistocene materiaal, verzameld in Den Briel (Westerschelde) en Antwerpen.

Type-materiaal

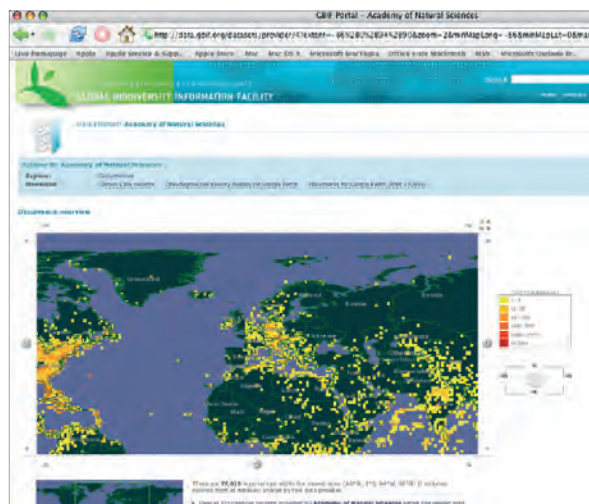
Over het malacologische type-materiaal verscheen al eerder een artikel in *Deinsea* (Slieker 1995). Bij de samenstelling van dat betreffende artikel werd uitgegaan van het feit dat al het type-materiaal zich in de kluis van het museum bevond en de lijst welke werd gepubliceerd was dan ook hierop gebaseerd. Tijdens onze recente werkzaamheden bleek dat er nogal wat paratypen 'verstopt' zaten in de reguliere collectie. We hebben inmiddels al het type-materiaal boven water gekregen en in de molluskencollectie bevinden zich thans 226 monsters paratypen en 33 holotypen. Het meest bekende holotype is natuurlijk *Entemnotrochus rumphii* (Schepman, 1879) waarover Jan Nieuwenhuis al eerder in *Straatgras* schreef (Nieuwenhuis 1990).

De werkzaamheden

Een collectie van deze omvang bewerken is geen eenvoudige klus. In eerste instantie was uniformiteit ver te

zoeken en moesten wij ons focussen op de afzonderlijke en oorspronkelijke deelcollecties binnen het geheel. Vaak ontbrak de naam van de schenker op het vindplaatsetiket, maar aan de hand van bepaalde kenmerken kon dit toch in bijna alle gevallen worden gereconstrueerd. E.J. Janssen gebruikte stempeltjes om de naam van de vindplaats op het etiket af te drukken en ook het ietwat hanepoterige handschrift van W.F.A. Guilonard in combinatie met de gele watten in de buisjes liet weinig ruimte voor twijfel. De getypte etiketten van N.P.W. Balke konden we herkennen omdat de genusnaam (in hoofdletters) was onderstreept. De aantallen monsters die het museum rijk is, konden tot voor kort eigenlijk alleen maar worden geschat en die schattingen liepen sterk uiteen. Het oude, handgeschreven, stockboek vermeldt zo'n 12.000 monsters, maar heel veel materiaal in de collectie is nooit officieel 'ingeboekt'.

Joop Trausel is in 2005 begonnen met het bewerken en herdetermineren van de West-Palaeartische (Europese)

VOORBEELD VAN EEN VERSPREIDINGSKAART OP INTERNET.
[[HTTP://DATA.GBIF.ORG](http://data.gbif.org)]

mariene Gastropoda. Hiaten in deze collectie werden door Joop aangevuld met inmiddels meer dan 300 schenkingen uit zijn eigen collectie. Ook Joop's eigen collectie, zo'n 8500 monsters, wordt inmiddels geleidelijk geïntegreerd in de museumcollectie. Deze collectie komt weliswaar pas op termijn naar ons museum, maar is inmiddels voor geïnteresseerden raadpleegbaar, voorzien van NMR-nummers en ingevoerd in de collectie-database CB 2.0.

In 2006 werd een begin gemaakt met de digitale registratie van de collectie in het registratieprogramma CB 2.0. Allereerst werd het materiaal dat Joop Trausel voor zijn rekening had genomen ingevoerd. Inmiddels zijn zo'n 7500 monsters West-Palearticke recente mariene Gastropoda ingevoerd in CB 2.0 en daarmee ook raadpleegbaar op het 'world-wide-web'. Vindplaatsen werden voorzien van coördinaten, zodat er via NLBIF, het Nederlandse knooppunt van de Global Biodiversity Information Facility (GBIF), tevens wereldwijd verspreidingskaarten kunnen worden gegenereerd. De doelstelling van GBIF is om wereldwijd alle exemplaren in botanische, paleontologische en zoölogische verzamelingen te registreren, en deze informatie vrij ter beschikking te stellen via het web. Onze molluskencollectie zal vanaf oktober dit jaar op deze wijze via GBIF kunnen worden geraadpleegd.

Vervolgens werd het fossiele Gastropoden-materiaal uit het Pliocene en Pleistoceen aangepakt. Het Pleistoceen (vroeger ook wel Diluvium genoemd) is een subperiode uit de geologische geschiedenis van de aarde tussen ongeveer 2,5 miljoen en 10.000 jaar geleden. Het Pliocene materiaal is zo'n 2,5 tot 5 miljoen jaar oud. Veel materiaal uit deze periodes is afkomstig uit de collecties van Balke, F.J. Janssen en Guilonard. Even slikken was de input dit jaar van de collecties van wijlen Arie Dogterom en Piet Schuijf: voornamelijk mariene mollusken uit het Plio-/Pleistoceen. Het Plio- en Pleistocene materiaal van ons museum is voornamelijk afkomstig van de vindplaatsen Antwerpen (Scheludedokken), Ritthem (Wester-schelde), de Kaloot (Wester-schelde), Domburg/Westkapelle en Ellewoutsdijk. De schelpen van deze laatste locatie werden destijds opgezogen door de schelpenzuiger 'Marie' en verdwenen richting kalkbranderijen, waar door verzamelaars in de zestiger jaren van de vorige eeuw actief werd verzameld. Vooral de kalkbranderij van Den Briel was een bekende vindplaats waar veel materiaal werd verzameld dat oorspronkelijk afkomstig was van Ellewoutsdijk. Wijlen Leen van der Slik (bekend van zijn schitterende illustraties gepubliceerd in de fossielen-atlas in het tijdschrift *Basteria*) doneerde ons museum nogal wat 'Red Crag' materiaal. Dit zijn Pliocene fossielen uit Oost-Engeland, met vindplaatsen als Felixstowe en Walton-on-Naze. In totaal zijn uit het Plio-/Pleistocene tijdvak nu inmiddels 4200 monsters ingeboekt in de database en online raadpleegbaar. De toekomstige werkzaamheden aan dit collectie-onderdeel betreffen de nog te bewerken Pliocene en Pleistocene tweekleppigen van de collecties Dogterom en Schuijf.

Mioceen materiaal

Het museum huisvest naast de uitgebreide collectie Plio-/Pleistocene mollusca ook een bijzonder interessante collectie Mioceene gastropoden en bivalven. Het Mioceen

materiaal is ouder dan 5 miljoen jaar en afkomstig uit een periode dat de kaart van Nederland er volkomen anders uitzag. Gedurende het Mioceen liep de kustlijn in ons land ongeveer langs onze huidige oostelijke landsgrens. De fossielen uit die periode hebben dan ook weinig verwantschap met de huidige molluskenfauna. Het grappige is wel weer dat je vertegenwoordigers aantreft van groepen en families die je heden ten dage alleen in de (sub)tropen kunt vinden. Belangrijke vindplaatsen (Midden-Mioceen) zijn Winterswijk (Gelderland) en Dingden (Nordrhein-Westfalen). Arie W. Janssen heeft in de periode 1960-1969 bijzonder veel Mioceen materiaal verzameld voor ons museum. Ook deze collectie is inmiddels in bewerking. Het materiaal werd geverifieerd op recente naamgeving en ingevoerd in de database. Deze klus is grotendeels geklaard en inmiddels kunt u zo'n 2250 Mioceen monsters terugvinden in onze database en op de website.

De rest

De collectie mariene bivalven (tweekleppigen) is momenteel aan de beurt. De schitterende collectie van W.J.H. Onverwagt wordt groep voor groep ontsloten en zo'n 1500 monsters zijn inmiddels raadpleegbaar. De overige tweekleppigen worden per familie aangepakt en de verwachting is dat deze klus medio 2008 geklaard zal zijn.

Dan blijven er nog een paar collecties over. Oligoceen materiaal, voornamelijk afkomstig uit Belgisch Limburg. Hiervan zijn inmiddels ruim 300 monsters ingeboekt en aan het overige deel wordt tussentijds gewerkt. Aan het Eocene materiaal, voornamelijk fossielen afkomstig uit het Bekken van Parijs, zijn we nog maar nauwelijks begonnen. Een specialist op dit terrein zou meer dan welkom zijn.

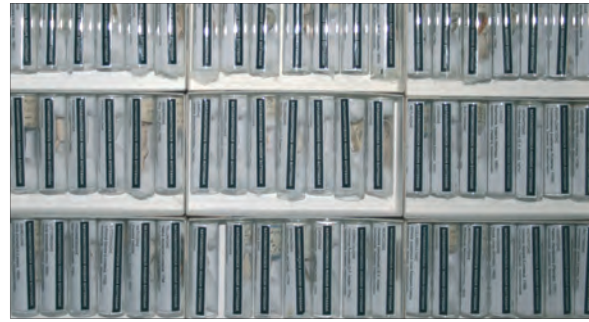
Tot slot resteren dan nog de collecties tropische mariene Gastropoda, de collectie land- en zoetwatermollusken en de 'natte collectie' mollusken op alcohol in het kelderdepot.

Nieuwe etiketten

Naast de registratie werden ook nieuwe etiketten geprint en toegevoegd bij het monster. Dat dit een tijdrovend werkje is mag duidelijk zijn. Het museum is dan ook veel dank verschuldigd aan mevrouw M.A. Geers-Boets die, geheel op vrijwillige basis, veel 'buisjes' voorzien heeft

MEVROUW GEERS-
BOETS HEEFT
INMIDDELS 8000 BUISJES
VOORZIEN VAN EEN
NIEUW LABEL.
[FOTO: FRANS SLIEKER]

DE EX COLLECTIE
GUILONARD VÓÓR
(LINKS) EN NA DE
WERKZAAMHEDEN.
[FOTO'S: FRANS SLIEKER]

van nieuwe labels. Haar werk gaat ook op dit moment nog gestaag door en een grove schatting doet vermoeden dat ze inmiddels zo'n 8000 buisjes heeft voorzien van een nieuw label. Per buisje een intensieve klus: data op het oude label verifiëren met het nieuwe label, watjes en materiaal verwijderen, micro-mollusken veilig in gelatine-capsules stoppen, nieuw label aanbrengen boven het oude label, nieuwe watten aanbrengen en, indien nodig, vervuilde buisjes vervangen door nieuwe. Klinkt simpel, maar toch werk je op die wijze niet meer dan zo'n 25-30 buisjes per uur weg, minimaal zo'n zeven full-time werkweken dus. Het verschil, voor en na de renovatie, is groot.

Overzicht en details

Een tussenstand, met 25000 in de database geregistreerde monsters (55% van de totale collectie van naar schatting 45000 monsters), wordt gegeven in Tabel 1. Raadplegen we de database in detail dan komen we bij de vinders of schenkers van materiaal bekende namen tegen, zoals een vijftal monsters verzameld door A.N.Ch. ten Broek die in 1942 samen met Piet Kaas het boek 'De Nederlandse Zeemollusken' schreef, of een twaalfstal monsters verzameld door de 'Prince of Whales' dr A.B. van Deinsse. Het oudste monster dat we tot nu toe vonden, dateert uit 1838. Het betreft 25 landslakjes (*Pomatias elegans*) voorzien van een zeer nauwkeurige vindplaats in het Franse departement Ain. Bij het bepalen van de coördinaten bleken we midden in een stuwmeer uit te komen. Achteraf konden we vaststellen dat het stuwmeer ruim 30 jaar na de vondst van de slakjes was aangelegd. Zo viel ook dit puzzelstukje weer op zijn plaats.[]

Geraadpleegde literatuur

Anonymus, 2005 - Dolf Karels overleden (Museumnieuws) - Straatgras 17(1): 16
 Anonymus, 2007 - Aanwinst: fossielencollecties (Museumnieuws) - Straatgras 19 (2): 40
 Backhuys, W., R.E. Hamstra & Janssen, A.W., 1970 - In Memoriam F.J. Janssen - Correspondentieblad NMV 139: 1539
 Hoeksema, D.F., 1993 - *Phaseolus guilonardi* n.sp., a new species of Phaseolidae (Bivalvia: Protobranchia) from the southern North Sea Basin - Basteria 57: 95-102
 Janse, A., 2003 - In Memoriam Arie Johannes Dogterom 15 april 1923 - 3 november 2002 - Afzettingen WTKG 24(1): 5
 Nieuwenhuis, J.G.B., 1986 - In Memoriam N.P.W. Balke (1896-1985) - Correspondentieblad NMV 230: 154
 Nieuwenhuis, J.G.B., 1986 - In Memoriam P. Schuijf (1898-1985) - Correspondentieblad NMV 230: 154-155
 Nieuwenhuis, J.G.B., 1990 - De herkomst van onze tropische zeemollusken uit de Molukken - Straatgras 2(4): 4-6
 Nieuwenhuis, J.G.B., 2001 - De geschiedenis van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam: Naar de Kastanjesingel - Straatgras 13(2): 22-27
 Nieuwenhuis, J.G.B., 2001 - De geschiedenis van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam: Veranderingen en conflicten - Straatgras 13(4) 50-55
 Sliker, F.J.A., 1995 - Catalogue of molluscan type specimens in the Natuurmuseum Rotterdam (Mollusca: Gastropoda, Bivalvia) - Deinsea 2: 33-40

De online collectie-database van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam bevat behalve de 25.000 schelpenmonsters, ook informatie over duizenden andere collectie-stukken, waaronder vogels, vissen, (fossiele)zoogdieren, kreeftachtigen, overige ongewervelden, mossen en planten. Zie www.nmr.nl.

herkomst (ex.collectie)	aantal	herkomst (ex.collectie)	aantal	tijdvak	aantal	vindplaatsen	aantal
J. Trausel	6699	R.O. Cossée	154	Eoceen	9	Nederland	4126
A.J. Karels	4197	F.J.A. Sliker	132	Oligoceen	300	Spanje	3650
A.W. Janssen	2897	Mej. E. Zellenrath	126	Mioceen	2259	België	2618
W.J.H. Onverwagt	1482	Rotterdamse Diergaarde	111	Pliocene/Pleistoceen	4289	Frankrijk	2389
F.J. Janssen	1269	H.P.M.G. Menkhorst	109	Holoceen	18143	Italië	2080
N.P.W. Balke	1214	G.C. Cadée	85	totaal	25000	Malta	1592
A.J. Dogterom	1039	B. v.d. Most	85	coördinaten		Portugal	1143
RMNH (studenten)	908	G. Trappe	78	aanwezig	23301	Noorwegen	1055
W.F.A. Guilonard	825	H. Apon	71	afwezig	1699	Duitsland	1044
A. Slabber	582	L. Blanche-Koelismid	71	totaal	25000	Griekenland	1044
P. Schuijf	346	M. van den Bosch	67	typemateriaal		Zweden	422
Rijks Geologische Dienst	300	W. Backhuys	66	aantal		Verenigd Koninkrijk	421
J.A.W. Lucas	277	L. van der Slik	62	holotype of paratype	252	Atlantische Oceaan	400
E.F. de Vogel	251	A. Verduyn	61	overig	24748	Kroatië	379
R.E. Hamstra	181	B. van Zanen	59	totaal	25000	Tunesië	314
G. v. Roon	180	H.L. Strack	54			overige landen	2321
P.H.F. Bor	165	overig	797			totaal	25000
		totaal	25000				

TABEL 1
ENIGE CIJFERS OP BASIS
VAN 25000 IN CB 2.0
INGEVOERDE
SCHELPENMONSTERS UIT
DE NMR-COLLECTIE.